

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ АРХІВ

Михайло НОВИЦЬКИЙ

УДК 821.161.2.09 Т. Г. Шевченко

АРЕШТ ШЕВЧЕНКА В 1859 Р.

Стаття М. Новицького друкується за публікацією, вміщеною в першому томі «Шевченківського збірника» (К., 1924)¹. Оскільки М. Новицький цитував матеріали без зазначення джерела текстів, то в примітках подаємо вихідні дані творів, листів та документів за останнім ПЗТ : У 12 т. (К., 2001–2013) та збірником «Тарас Шевченко: Документи та матеріали. 1814–1861» (К., 1982). У примітках також наведено відмінності в цитованих матеріалах. Джерела праць інших шевченкознавців за можливості було звірено й зазначено. Примітки, які належать безпосередньо М. Новицькому, наводимо із астериском (*). Вживання великої літери, апострофа, дефіса виправляємо беззастережно.

Остання подорож Шевченка в 1859 році на Україну мала свою певну і давню мету. Ще на засланні поет благав Бога дати йому можливість «хоч на старість стати на тих горах окрадених у маленькій хаті»².

Бажання вернутися на Україну, оселитися на синіх дніпрових горах у Шевченка завжди зв'язувалось і перепліталось з думками про щасливе, тихе, родинне життя.

*А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,*

¹ Підготовка тексту статті й коментарі Галини Карпінчук.
² Шевченко Т. «Сон» («Гори мої високі...») / Тарас Шевченко // Повне зібрання творів : у 12 т. / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001–2013. – Т. 2. Поезія 1848–1861. – 2001. – С. 43. – (Далі ПЗТ : У 12 т., вказуємо том і сторінку).

Та безталанну мою,
Мою Оксаночку – щоб з нею
Удвох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі,
Та на високі могили...

.....
А потім би з гори зійшли,
Понад Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смеркає,
Поки мир Божий не засне,
Поки з вечірньою зорьєю
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене.
Ми б подивились, помолились,
І розмовляючи пішли б
Вечеряти в свою хатину³.

За цими ідилічними рядками ховалась у Шевченка не порожня мрія, не поетичний малюнок, а висновок його невольничого життя, тверде й непохитне бажання поета одружитись, «бо обісіло вже молодикувать»⁴. Дякуючи Кулішеві за прислани йому в Нижній Новгород гроші, поет додає: «І я їх не циндю, бо думаю одружитися»⁵.

І дійсно, в січні 1858 року Шевченко невдало посватався до молоденької артистки Піунової. Переїзд поета з заслання до Петербургу на деякий час одсунув ці плани. Шевченко одразу увійшов з головою у столичне життя: придбав нових друзів, зав'язав літературні знайомства з письменниками, клопотався про нове видання «Кобзаря» та з захопленням віддався гравюрі.

Але думки про майбутнє одружіння не покинули його і в Петербурзі. «А ви, мабуть, уже і забули мою прозьбу?» – пише поет 28-го листопада 1858 року до М. В. Максимович, – «то от вам нагадаю. Я вас просив, щоб ви мене оженили. Оженіть, будьте ласкаві! А то ви не оженете, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог поможе, буду в Києві і на Михайловій горі»⁶... Трохи згодом Шевченко знову пише їй про це-ж саме: «Та вже нехай як буде, так і буде, а я хоч без грошей придибаю таки до вас сим літом, та як Бог та ви допоможете, то може й одружуся. Якби то так сталося, дуже добре було б. Аж страх обісіло вже мені бурлакувати»⁷.

Весною 1859 року Шевченко подав заяву до правління Академії Мистецтва з домаганням дозволу на п'ятимісячну подорож у губернії: Київську, Чернігів-

³ Там само. – С. 212–213. Відмінності в тексті, наведені М. Новицьким, у порівнянні з останнім ПЗТ, тільки правописні: вечірньою – вечерньою; після слів «Мою Оксаночку...» та «А потім би з гори зійшли» у ПЗТ: У 12 т. (т. 2) вжито крапки із комою.

⁴ Лист Т. Г. Шевченка до П. О. Куліша від 26 січня 1858 р. // ПЗТ : У 12 т. – Т. 6. – С. 156.

⁵ Там само.

⁶ У ПЗТ : У 12 т. лист Т. Г. Шевченка до М. В. Максимович датується 22 листопада 1858 р. // ПЗТ : У 12 т. – Т. 6. – С. 177. Відмінності у тексті: прозьбу-просьбу; то от вам нагадаю – то я ж вам нагадаю; а то ви не оженете – а то як ви не оженете; буду в Києві – я буду в Києві.

⁷ Лист Т. Г. Шевченка до М. В. Максимович від 25 березня 1859 р. // ПЗТ : У 12 т. – Т. 6. – С. 180.

ську та Полтавську «для поправлення здоров'я и рисования этюдов с натуры»⁸. В офіційній заяві, як бачимо, поет заховав головну мету своєї подорожі, висунувши зовсім інші, другорядні мотиви. Після заслання Шевченко, як відомо, жив у Петербурзі під доглядом поліції та за порукою Академії «дабы он не обращал во зло своего таланта»⁹. Справа з дозволом повинна була затягтись, бо фактично подорож поета на Україну залежала не від правління Академії, а від III відділу.

«Перше в столицю не пускали, – жалівся поет Максимовичці, – а тепер з цієї с...¹⁰ столиці не випускають. Доки вони будуть згнущатися надо мною? Я не знаю, що мені робить і що почать?»

Утікти хіба нищечком до вас і заховаться. Здається, що я так і зроблю. 15 мая ждатиму паспорта, а там що буде, то нехай те й буде»¹¹.

Тим часом справа з пашпортом ішла звичайним офіційним шляхом. Віце-президент Академії граф Ф. Толстой, не маючи змоги розв'язати прохання Шевченка «сам собою», звернувся за цим до міністра імператорського двору Адлерберга. Граф Адлерберг в свою чергу 20-го травня запитав про це начальника III відділу кн. Долгорукова і просив повідомити його, чи вважає він можливим задовольнити прохання Шевченка. 23-го травня князь Долгоруков ознайомився з офіційним листом графа Адлерберга й виніс свій присуд, вклавши його в таку резолюцію: «Уведомить, что препятствия нет, между тем о наблюдении за Шевченкою предварить местное жандармское начальство»¹².

Нарешті, в кінці травня Шевченко одержав від петербурзького обер-поліцеймейстера білет на подорож і в перших числах червня щасливий поплинув на Україну. Але ще раніш полетіли туди секретні папери з III відділу. Місцева жандармерія Київщини, Чернігівщини та Полтавщини одержала з Петербургу наказ, який знайомив владу не тільки з інструкціями щодо секретного догляду за поетом, але й нагадував коротенько про його минуле: «Художник Тарас Шевченко отдан был в 1847 г. по Высочайшему повелению в военную службу. В 1857 году Всемилостивейше разрешено уволить его в отставку с учреждением за ним в месте его жительства надзора, а в прошедшем году дозволено ему проживать в С.-Петербурге и для усовершенствования в живописи посещать классы Академии Художеств, с тем однако, чтобы он подвергнут был здесь строгому полицейскому надзору и чтобы Начальство Академии имело наблюдение, дабы он своего таланта не обращал во зло. Ныне он направляется в Киевскую, Полтавскую и Черниговскую Губернии для поправления здоровья и рисования с натуры этюдов.

⁸ Заява Т. Г. Шевченка до Академії мистецтв про видачу йому посвідчення для подорожі на Україну від 5 травня 1859 р. // Тарас Шевченко / Матеріали та документи до біографії. 1814–1861 / За ред. Є. П. Кирилюка. – К., 1982. – С. 313. – № 513. – (Далі вказуємо назву, сторінку і номер документа).

⁹ Лист таємного радника III відділу М. М. Попова штаб-офіцеру корпусу жандармів по Київській губернії Л. В. Грибовському про встановлення нагляду за Т. Г. Шевченком під час подорожі по Україні від 23 травня 1859 р. – С. 317. – № 521.

¹⁰ Лист Т. Г. Шевченка до М. В. Максимович від 10 травня 1859 р. // ПЗТ : У 12 т. – Т. 6. – С. 181. Згідно із ПЗТ : У 12 т. пропущено слово «смердячої».

¹¹ Там само. Практика III відділу твердо додержувалась принципу: заборонити право життя політичному злочинцеві в Москві та Петербурзі. Шевченко здобув це право з великими труднощами*.

¹² Лист виконуючого обов'язки міністра імператорського двору О. В. Адлерберга до начальника III відділу В. А. Долгорукова про клопотання Т. Г. Шевченка щодо подорожі на Україну від 20 травня 1859 р. – С. 316. – № 520. Відмінності у тексті: препятствия – препятствий.

По порученню г. В. А. Князя Долгорукова считаю долгом сообщить о сем В. В[ысокоблагоро]дию для должного с Вашей стороны наблюдения за художником Шевченко во время пребывания его в Киевской губернии»¹³.

Наприкінці червня Шевченко прибув до Кирилівки. Погостювавши декілька днів у рідної сестри, він переїхав у Корсунь до свого родича Варфоломея Шевченка. Пригадуючи життя поета в Корсуні, Варфоломей у споминах особливо підкреслює, що Шевченко хотів завести власне кишло, любив жити сім'янином і просив знайти йому «місце задля оселі й дівчину»¹⁴.

Небавом Варфоломей знайшов зручний для селитьби ґрунт «над самим Дніпром з невеличким лісом»¹⁵. Земля ця належала пану-поміщику Парчевському. 5-го липня Шевченко був уже в Межиричах і оглядав місцевість с. Пекарів.

Вона йому вельми сподобалась. По згоді з управителем Парчевського Витольдом Вольським на 10 липня призначили обміряти землю. Ранком 10 липня з'їхалися на місце дворяне – Вольський, Козловський, Хилинський, варшавський мешканець Молендський, Т. Шевченко, карбівничий Пекарської люки¹⁶ селянин Тимофій Садовий та його син.

«По выборе места для дома – розказує рапорт ісправника Табачникова, – начал Шевченко подчивать водкою, которой было распито 2 кварты, потом показывал Садовому оторванный тут же от липы лист, Шевченко спрашивал его по-малороссийски: “Кто это дал?”, и когда отвечал Садовый, что Бог, – Шевченко отозвался: “Дурак ты, веруеш в Бога...” – затем назвал Божию Матерь Покрытою выказывал свое верование в одного Иисуса Христа... Между же официалистами межиричского имения разнеслись толки, будто Шевченко, кроме Богохульства, говорил еще бывшим около него означенным лицам, что не нужно ни Царя, ни панов, ни попов»¹⁷.

Ось фактично ті дані, які примусили Черкаського ісправника Табачникова заарештувати Шевченка. Одначе допит присутніх осіб, їх пояснення та упертість трох змінили картину Тарасової пригоди, яку так яскраво намалював Табачников.

Свідки одноголосно показали, що Шевченко богохульствовав «під п'яну руку», і рішуче одкидали обвинувачування поета в політичній пропаганді. Витольд Вольський тільки додав, що Шевченко співав якихось українських пісень «и рассказывал что-то из своего сочинения, которого он ничего не понял»¹⁸. Таким чином, головна провинність Шевченкова полягала в богохульстві, а не в політичній агітації. З рапорту Табачникова видно, що й сам він не надавав ваги останньому обвинувачуванню, а зазначив про це в офіційному папері тільки як про чутку, поголос («разнеслись толки»¹⁹).

¹³ Лист таємного радника III відділу М. М. Попова штаб-офіцерові корпусу жандармів по Київській губернії Л. В. Грибовському про встановлення нагляду за Т. Г. Шевченком під час подорожі по Україні від 23 травня 1859 р. – С. 317. – № 521.

¹⁴ Шевченко В. Г. Споминки про Тараса Григоровича Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 32. Відмінності у тексті : задля – для, й – і, дівчину – «дівчину».

¹⁵ Там само. – С. 33. Відмінності у тексті : самим – самісіньким, з невеличким лісом – з невеликим ліском.

¹⁶ У Н. Молчановського «Пекарської Луки» / Молчановский Н. Арестъ Т. Г. Шевечнка въ 1859 году. (Матеріали для біографіи) // Киевская старина. – 1899. – Т. 64. Февраль. – С. 145.

¹⁷ Рапорт черкаського земського справника В. О. Табачникова київському цивільному губернатору П. І. Гессе про «богохульство» Т. Г. Шевченка під час його перебування в Черкаському повіті від 15 липня 1859 р. – С. 325. – № 536.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

Характерно, що підполковник Грибовський, повідомляючи князя Долгорукова про арешт Шевченка, зовсім не згадує в рапорті про агітацію поета. 15-го липня Табачников докладно познайомив князя Васильчикова з межирицьким інцидентом і раяв військовому губернаторові вислати Шевченка до Петербургу, заборонивши йому подорожувати по Україні. Князь Васильчиков погодився з думками Черкаського ісправника; 18-го липня дав він наказа київській владі вислати Шевченка з жандармом до Петербургу в розпорядження військового генерал-губернатора. Васильчиков хотів про це повідомити також і III відділ.

Так було перше... Але під впливом урядовця Марка Андрієвського Васильчиков змінив свій перший погляд на Шевченкову справу. За новим наказом князя поет замість Петербургу приїздить до Києва. Андрієвському доручається розібратись докладно в богохульстві Шевченка і запевнитися в думках поета.

Безумовно, Андрієвський, оцей непомітний «колежский советник», відіграв величезну роль в цьому ділі. Він повернув пресловуту справу з богохульством поета на користь Шевченкові. Що ж він зробив? Андрієвський фактично скомпонував свій рапорт на ім'я князя Долгорукова виключно на підставі того матеріялу, який подав йому сам Шевченко в «поясненні» від 6-го серпня. Цілком занедбавши рапорт Табачникова, Андрієвський одкинув яскраві й виразні свідчення межирицьких офіціалістів, а богохульство поета звів до невинної богословської розмови з Козловським. Навіть більше, Андрієвський запевнив кн. Васильчикова, що поет, безумовно, «предан вере предков своих»²⁰, і особливо підкреслював його зневагу до всього латинського й польського.

Князь Васильчиков приєднався і поділив в цілому погляд Андрієвського на Шевченкову справу. Він не надав серйозного значіння межирицькому інциденту, лишивши це діло без жадних неприємних наслідків для поета, 11-го серпня Васильчиков дав Шевченкові дозвіл повернутись вільно до Петербургу.

Інакше на Шевченкову справу глянув III відділ. Ми вже знаємо: по наказу князя Долгорукова місцева влада на Україні повинна була пильно стежити за кожним кроком поета і своєчасно сповіщати про це III відділ. І дійсно, незабаром після арешту Шевченка Київський жандармський підполковник Грибовський в рапорті від 26-го липня досить докладно й точнісінько оповідає князю Долгорукову про богохульство Шевченка. 4-го серпня Долгоруков ознайомився з повідомленням Грибовського і поклав резолюцію: «Иметь в виду и записать, какие ограничения сняты последними разрешениями с художника Шевченка»²¹.

Через декілька день III відділ прохає Грибовського «сообщить князю Василию Андреевичу показания, какие будут даны в Киеве художником Шевченко, относительно богохульных рассуждений его»²². 23 серпня кн. Долгоруков одержав повідомлення Васильчикова. Київський генерал-губернатор одверто висловив там свій погляд на Шевченкову справу, додержуючись, власне, знайомих уже

²⁰ Рапорт чиновника особливих доручень М. О. Андрієвського київському, подільському і волинському генерал-губернатору І. І. Васильчикову про одержані від Т. Г. Шевченка свідчення від 8 серпня 1859 р. – С. 336. – № 551.

²¹ Донесення штаб-офіцера корпусу жандармів по Київській губернії Л. В. Грибовського начальникові III відділу В. А. Долгорукову про антирелігійні висловлювання Т. Г. Шевченка від 26 липня 1859 р. – С. 332. – № 544.

²² Лист таємного радника III відділу М. М. Попова штаб-офіцерові корпусу жандармів по Київській губернії Л. В. Грибовському з проханням повідомити III відділ про одержані від Т. Г. Шевченка свідчення на допиті від 7 серпня 1859 р. – С. 335. – № 550.

нам думок урядовця Андрієвського. Від себе Васильчиков додав лише коротенький, але трагічний для Шевченка уривок: «К сему имею честь присовокупить, что если бы Шевченко пожелал поселиться в здешнем крае, то я полагаю бы отклонить его намерение. Водворение его здесь я не почитаю удобным не потому, чтобы он возбуждал опасения прежним его политическим поведением, но по той причине, что он известен здесь как человек, скомпрометировавший себя в политическом отношении, поступки его и слова некоторые лица могут истолковывать в ином смысле, придавать им особенное значение и возбуждать на него подозрения и обвинения подобно описанному выше случаю»²³.

Уривок цей тим трагічніший, що Шевченко про цю заборону нічого ніколи не знав. Його листування з Варфоломеем переповнено клопотаннями і мріями про хату, ґрунт, майбутню дружину. Недовго до смерті поет писав на Україну Федоту Ткаченкові жартовливі рядки: «Щоб тебе курка вбрикнула з твоєю кирпатенькою чорнобривкою. Тільки роздратував мене. Я весною заиду до тебе, та як не найдеш мени другу кирпу, то я тебе попомну»²⁴. Це було 4-го січня 1861 року...

Присуд кн. Васильчикова здавався начальнику III відділу надто м'яким і гуманним. Незадоволення Долгоруков на офіційному папері збоку написав: «Несмотря на все здесь изложенное, призвать Шевченку и, сделав ему строгое внушение, присовокупить, чтобы он был весьма осторожен; в противном случае, чтобы он не пенял на нас за те последствия, которым он может подвергнуться»²⁵. Тут же й друга резолюція від 24 серпня, але вона належить не Долгорукову: «Справиться, возвратился ли Шевченко, и если возвратился, то пригласить в четверг»²⁶. Трохи нижче хтось додав: «Возвратится в ноябре или декабре»²⁷. Очевидно, III відділ довідувався про поворот поета до Петербургу десь на стороні або в Академії.

Нарешті, 10-го вересня кн. Долгоруков одібрав від Грибовського «пояснення» Шевченка «по предмету богохульственных его рассуждений»²⁸; збоку на одержаному папері князь олівцем написав: «Представитъ сообщен. на основании переписки»²⁹. Рука невідомого урядовця з III відділу вирікла присуд: «По возвращении Шевченки в Петербург исполнить резолюцию его Сиятельства на прежней бумаге»³⁰.

Без сумніву, резолюцію кн. Долгорукова виконано було точнісінько.

Питання про арешт Шевченка має досить широку літературу. Про межирицький інцидент писали Герцен, І. Тургенєв, Драгоманов, біографи Шевченка Чалий та Кониський, проф. Стороженко, Молчановський, нарешті, Зайцев. Ми не бу-

²³ Лист київського, подільського і волинського генерал-губернатора І. І. Васильчикова начальникові III відділу В. А. Долгорукову про наслідки слідства над Т. Г. Шевченком від 15 серпня 1859 р. – С. 339. – № 556.

²⁴ Лист Т. Г. Шевченка до Ф. Л. Ткаченка від 4 січня 1861 р. // ПЗТ : У 12 т. – Т. 6. – С. 216. Відмінності у тексті тільки правописні (заиду – заїду, мени – мені).

²⁵ Лист київського, подільського і волинського генерал-губернатора І. І. Васильчикова начальникові III відділу В. А. Долгорукову про наслідки слідства над Т. Г. Шевченком від 15 серпня 1859 р. – С. 339. – № 556.

²⁶ Там само. У виданні 1982 р. зазначено дату зустрічі «26 августа».

²⁷ У виданні 1982 р. ця фраза відсутня із вказівкою на складність її прочитання. – С. 339. – № 556.

²⁸ Супровідна записка штаб-офіцера корпусу жандармів Л. В. Грибовського, надіслана начальнику III відділу В. А. Долгорукову разом з копією свідчень Т. Г. Шевченка на допиті від 1 вересня 1859 р. – С. 342. – № 564.

²⁹ Там само. У виданні 1982 р. вказано дату: «10 сентября».

³⁰ Там само.

демо тут переглядати критично всіх звісток, що торкаються арешту поета, а зупинимося лише на тих статтях, які в освітленні межирицького інциденту відіграли помітну роль, тим більше, що багатий матеріал, опублікований до 1899 року, та його аналіз читач знайде в книзі Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя»³¹. Найцінніші спостереження, влучний аналіз або свіжий матеріал до освітлення Шевченкового арешту дали Драгоманов, почасти Чалий, Кониський, Молчановський і Зайцев.

Коли Драгоманову прийшлося на сторінках женеvської «Громади» писати про політичні ідеали Шевченка, про його практичне ніби революціонерство, то в його розпорядженні був такий матеріал про арешт поета в 1859 році:

I. Друковані звістки в герценовському «Колоколі» за р. 1860–1861.

II. Спомини Варфоломея Шевченка в «Правді» за 1876 р.

III. Власні спогади М. А. Максимовича³² про перебування Шевченка на Україні, як він розказував Драгоманову.

Герценовський «Колокол» ще за життя поета дав про арешт таке повідомлення: «...В прошлом году известный поэт Шевченко после многолетней ссылки на берегах Каспийского моря получил, наконец, позволение съездить на родину, о чем тогда дано было знать губернаторам Малор. губерний для сведения.

Минуя города и села, Шевченко спешил в свою родную, давно невиденную Кирилловку. В м. Межиричи Черкасского уезда он натолкнулся на тамошнего исправника Кабашникова,³³ который, как и другие его собратья, имел от Гессе предписание неукоснительным образом наблюдать за таким то и таким Шевченком. Встретившись с последним, К-ву прежде всего пришло на ум содрать с него, в силу чего он потребовал от Шевченка снять с него портрет во весь рост и безошибочно. Тот отказался. К-в сейчас же арестовал его, донося Гессе, что им задержан отставной рядовой Т. Гр. Шевченко, уличенный в кощунстве и богоотступничестве. Гессе приказал не медля препроводить Шевченка за конвоем в Киев. И если бы не добрые люди, меж которыми нельзя не назвать жандармского генерала Куцинского, то Шевченко долго бы прогостил в Киевской полиции»³⁴. Подібну до цього звістку вже після смерті Шевченка подав Герцену І. Тургенев: исправник «...арестовал его и отправил, как колодника, в губернский город за то, что Шевченко отказался написать его портрет масляными красками во весь рост. Это факт»³⁵. Як бачимо, справа з арештом Шевченка, за винятком одного зернятка правди («неукоснительным образом наблюдать за таким то и таким Шевченком»³⁶), переказана в обох звістках цілком невірно, мелодраматично і пояснення її дається досить примітивне: арешт і богохульство поета приписані исправниковій вигадці. Для ліберального «Колокола» інцидент Шевченка – це лише чудова ілюстрація для характеристики дикунства місце-

³¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя : У 2 т. – Л. : З друк. НТШ; Під зарядом К. Беднарського, 1898–1901. – Т. I–II.

³² Йдеться про М. О. Максимовича.

³³ Треба: Табачникова*.

³⁴ Колокол. – № 80. – 1 сентября 1860.

³⁵ Письмо И. Тургенева к А. Герцену от 14 марта 1861 г. // Переписка И. С. Тургенева : В 2 т. – М., 1986. – Т. 1. – С. 214.

³⁶ Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Передм. І. Франка; 2-е вид. – Л. : Накладом Українсько-Руської видавнич. спілки, 1906. – С. 102.

вої жандармерії і самовольства Миколаєвського режиму взагалі. Тому, гадаємо, тлумачення цієї справи «Колоколом» дуже невіддале і тенденційне.

Інакше розказав про арешт поета його земляк Варфоломей Шевченко. Версія Варфоломея в цілому, звичайно, помилкова («Поляки зараз підослали до нього (цебто до жандармського офіцера) жида з доносом, що Шевченко богохульствує»³⁷), але вона дає декілька характерних рис для Шевченка взагалі («Тарас хоч і не любив полювати, але любив повеселитися в товаристві. У веселій компанії пішла весела річ: стали говорити про ченців. Тарас не любив брехати, говорив те, що думав, виповів свій погляд на ченців.... “Про вас говорять, що ви богохульствуете”, – сказав жандарм! – “Може, й говорять, – одповів Тарас...”»³⁸ і так далі...) і слухні вказівки щодо богохульства Тараса та гуманности кн. Васильчикова (Васильчиков «...порадив йому їхати швидче в Петербург, „где люди развитые и не придираются к мелочам из желания выслужиться на счет своего ближнего”»³⁹). На підставі цього матеріялу та оповіданнів Максимовича, Драгоманов кинув декілька блискучих думок про арешт Шевченка, які фактично (правда, з невеличкими варіаціями) повторюють Кониський і Зайцев. «Покійний Максимович, – пише Драгоманов у книзі “Шевченко, українофіли й соціалізм”, – розказував нам, що Шевченко справді в якомусь шинку коло Канева розказував, що “Матір Божа була покритка”»⁴⁰. Певно, що Шевченко не раз тоді говорив те, що він думав і писав. А писав він тоді, як ми бачили, протицерковні річи, такі, як «Марія». Всі три звістки сходяться на тому, що Шевченка обвинувачено в богохульстві. Тільки ж із них не видно, що Шевченко навмисне «пропагандував», а видно, що він скоріше «проговорювавсь», особливо підпивши. От через це, мабуть, Шевченко й не любив говорити про цю причину навіть із приятелями, од яких би, певно, навмисний «пропагандист-революціонер» не потаїв свого діла⁴¹. Оці висновки та спостереження Драгоманова не перестарілися й до нашого часу; навіть більше: Драгоманівські думки підтверджуються тим офіційним, архивним матеріялом, про оголошення якого в свій час мріяв Кониський.

Кониському як біографові Шевченка треба було детально спинитись на Шевченковому арешті. І дійсно, в його «хроніці», в нарисі «Т. Шевченко під час останньої його подорожі на Україну»,⁴² ми знаходимо і повноту матеріялу, і досить вдалий аналіз тих непевних звісток і легенд, які, мов навмисне, згрупувались коло цієї темної, інтересної сторінки з біографії поета. Я згадував уже, що Кониський поділяє думки Драгоманова про богохульство Шевченка, але не цілком. Дещо він одкидає, де в чому йде далі від Драгоманова. Кониський так формулює свій погляд на цю справу: «Що то за „богохульство” таке було? Драгоманов гадав, що Шевченко читав мужикам частини з своєї поеми „Марія” або говорив про

³⁷ В. Г. Шевченко. Споминки про Тараса Григоровича Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 32. Відмінності у тексті : у ПЗТ : У 12 т. опущено слово «жида».

³⁸ Там само. – С. 33.

³⁹ Там само. – С. 33.

⁴⁰ Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Передм. І. Франка; 2-е вид. – Л. : Накладом Українсько-Руської видавнич. спілки, 1906. – С. 102.

⁴¹ Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Передм. І. Франка; 2-е вид. – Л. : Накладом Українсько-Руської видавнич. спілки, 1906. – С. 103*.

⁴² Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Т. II. – Л. : З друк. НТШ; Під зарядом К. Беднарського, 1901. – С. 261–298.

неї, а слова його перекрутили, яко зневагу на Пречисту Діву! Гадка ця не здається мені відповідною вже через те, що „Марію” Шевченко написав чотири місяці після „полювання” в Межиричах... На отому обмірюванні землі, на отому „полюванню” біля Межирич і Шевченко, і все товариство, яке там трафілося, добряче випили. Відомо, що напідпитку Тарас не вмів держати язика за зубами, на слово був він не здержливий. Отож, коли зайшла не відповідна усім умовам, між людьми підпилими, бесіда про Матір-Діву, так Шевченко не остерігся висловити ті думки про непорочність Марії, які висловив в поезії з сією назвою, був собі безпечен, та й поїхав у Городище, може, й забувши вже про свої „богословські дебати”. А тим часом Козловський, роздратований за кепкування з його, щоб помститися, подав донос Табачникову, чи сам, чи через кого іншого»⁴³.

Отже, розходження Кониського з Драгомановим полягає не в головному, а в дрібниці: чи читав Шевченко присутнім уривки з «Марії», чи говорив про неї? Кониському здається Драгоманівська гадка непевною через те, мовляв, що «Марію» Шевченко написав геть пізніш після «польовання». Зайцев в цьому питанні став на бік Драгоманова (і це вірний шлях!), але його оборона здається нам невдалою. Він посилається за Доманицьким на чернетки поеми «Марія» і каже: «теперь известно, что на полях одного из них записаны имена Андреевского и Чалого – лиц, с которыми именно во время ареста познакомился Шевченко в Киеве. Можно думать, что в это время с ним находилась уже готовая рукопись „Марии“; отсюда естественно предположить, что и содержание беседы с Козловским было такое, как думал Драгоманов»⁴⁴. На шостій сторінці збоку в другій редакції «Марії» (Рукопис муз. Тарновського № 28. III) дійсно стоїть:

Михайло Корниевич Чалый.

Марко Александрович Андриевский.

Але який же з цього висновок? Де докази того, що ім'я та прізвище, наприклад, Чалого Шевченко міг внести до рукопису «Марії» ще в Києві? Ніяких! Бо навіть чернетки «Марії» писані не в Києві, а в Петербурзі на протязі 24. X–27. X. 1859 року. Коли б Шевченко записав повне прізвище Чалого в рукопис «Марії» ще в Києві, то нащо б він, приїхавши до Петербургу, запитував Сошенка: «Напиши мені... як зовуть Чалого»⁴⁵. Зручніше було б розгорнути рукопис поеми і глянути на 6-ту сторінку – тільки всього! Але справа не в цьому. З Шевченкових листів ми знаємо: бажання написати «Марію» зародилось у нього дуже рано. «Единственная отрада моя в настоящее время – это Евангелие», – пише поет до кн. Репніної від 1 січня 1850 року. «Я читаю его без изучения, ежедневно, ежечасно; прежде когда-то думал я анализировать сердце матери, по жизни святой Марии, непорочной матери Христовой, – но теперь и это мне будет в преступление»⁴⁶. Серце матері Шевченко аналізував у своїх віршах до заслання і в неволі. Він міг деклямувати дещо з «Марії» або говорити про неї і в Межиричах – це ясно! – бо за 100–101 день до написання Марії в голові поета повинні були носитися рядки з поеми, задуманої ще на засланні. От чому ми теж приєднуємось в цьому питанні до думок Драгоманова. Приєднуємось через те, що

⁴³ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Т. II. – Л.: З друк. НТШ; Під зарядом К. Беднарського, 1901. – С. 285*.

⁴⁴ Русский библиофил. – 1914. – № 1.

⁴⁵ Лист Т. Г. Шевченка до І. М. Сошенка від 9 жовтня 1859 р. // ПЗТ: У 12 т. – Т. 6. – С. 186.

⁴⁶ Лист Т. Г. Шевченка до В. М. Репніної від 1 січня 1850 р. // ПЗТ: У 12 т. – Т. 6. – С. 50–51.

рапорт Табачникова (про це згадувалось раніш) дає для цього вказівки. Підемо далі. Драгоманов зовсім не зачіпав питання про те, хто ж подав доноса на Шевченка? Кониський його порушив на підставі почасті споминів Варфоломея, а більш, і, мабуть, певніше, на підставі «об'яснения» Шевченка, яке він прочитав у В. Тарновського (див. «Хроніку» Кониського, т. II, стор. 284). Донос на Шевченка Кониський цілком покладає на Козловського. В дійсності цього сказати не можна: цьому заперечують свідчення присутніх осіб на «полюванні», бо фактично ніхто, навіть сам Козловський, не обвинувачував поета «относительно выходок Шевченка против правительства»⁴⁷. Поет про Козловського в «об'яснении» написав вельми обережно: «Не уверяю, но предполагаю, что вся эта история произошла вследствие бессильного мщения г. Козловского»⁴⁸. А при бажанні Козловський міг би зробити чимало неприємности Шевченкові. Архівні матеріали дають нам можливість гадати, що Шевченко дійсно таки образив Козловського, але запевне можна сказати, що доноса з боку Козловського не було. Не треба було писати доноса на Шевченка: за кожним його кроком добре стежила поліція. І вона дійсно збрала в Межиричах матеріал для арешту поета.

Висновки Зайцева про межирицький інцидент виходять переважно з думок Драгоманова. Він пояснює справу так: «Исправник (фамилия его – Табачников), повидимому, хотел выслужиться перед начальством и из сообщения обиженного шляхтича создал нелепое обвинение в „кошунстве и богоотступничестве“. Впрочем, содержание разговора со шляхтичем передано Шевченком, наверное, в смягченной форме. В то время он создавал свою знаменитую „Марию“ и мог высказывать мысли, заключенные в этой поэме. Кониский отвергал это указание Драгоманова, который слышал от Максимовича жалобу на „кошунственные“ слова поэта в духе мыслей, высказанных в „Марии“. От взгляда на Пресвятую Деву, как на естественную покровительницу filks-mèrcs, еще очень далеко до кошунства, но в рассказе Максимовича есть указание на содержание мыслей, с которыми тогда носился Шевченко. Отвергал же это показание Кониский потому, что в то время еще не была создана „Мария“ (дата ее 24. X. 1859)»⁴⁹.

Розуміється, перша частина пояснення Шевченкового арешту сформульована Зайцевим помилково. Коли б Табачников не мав певних фактів для обвинувачування в «кошунстве и богоотступничестве», йому б неможливо було роздути це діло так широко й довести його аж до Петербургу. За Шевченком повинен був слідкувати не один Табачников, а жандармерія трьох губерній. Що Шевченко міг говорити «під п'яну руку» на богословські теми дуже гостро, приблизно так, як розказує про це рапорт Табачникова, ми спробуємо довести це фактами трохи нижче. Друга частина пояснення нічого нового не дає, це, власне, переказ Драгоманова.

Але стаття Зайцева інтересна тим, що він дав новий, свіжий матеріал («об'яснение» Шевченка, листи Шевченка до М. А. Максимовича, записи з альбому Сулієва...). На жаль, Зайцеву осталась невідомою стаття Н. М[олчановського] про арешт Шевченка («Киев. Стар.» 1899 р., ч. II), яка збу-

⁴⁷ Рапорт черкаського земського справника В. О. Табачникова київському цивільному губернатору П. І. Гессе про «богохульство» Т. Г. Шевченка під час його перебування в Черкаському повіті від 15 липня 1859 р. – С. 325. – № 536.

⁴⁸ Свідчення Т. Г. Шевченка на допиті в справі обвинувачення його в богохульстві від 6 серпня 1859 р. – С. 335. – № 549.

⁴⁹ Русский библиофил. – 1914. – № 1. – С. 14*.

дована М[олчановським] виключено на підставі матеріалів Київського генерал-губернаторського архиву – тим-то й хронологічна канва про арешт та перебування поета на Україні у Зайцева в значній мірі є помилкова.

Переглянувши найбільш інтересні спроби освітлення Шевченкового арешту в 1859 році на Україні, можна про них сказати словами Кониського: «Досі написано вельми багато, але певного мало»⁵⁰. Біографи Шевченка не поглибили блискучих думок Драгоманова і не підвели до них фактичної бази. Кониському цього не можна було зробити – він мав у своєму розпорядженні лише один офіційний документ. Але після 1899 року стаття Молчановського дала правдивий переказ межирицького інциденту, збудований, як ми казали, на архивних матеріалах. Фактично вона поставила справу з питанням про арешт на певний, твердий ґрунт, але для біографів Шевченка залишилася чомусь непомітною.

Отже, опубліковані нами матеріали цілком майже підтвержують старі думки Драгоманова.

Що Шевченко не вів політичної агітації – про це сказано вище, а що називав Матір Божу «покриткою» і не зовсім делікатно згадував про Бога Саваофа – скажемо зараз. Сувородійсність розбила рожеві мрії Шевченка про маленьку хату, широкий Дніпр, одружіння. Шевченко повернувся до Петербургу засмучений і збентежений. «Подорож, – каже його біограф Кониський, – не відсвіжила його, не підкріпила йому здоров'я, не підбадьорила йому духу. Навпаки, вона ще більш нагнала на душу йому журби, ще більш охмарила його»⁵¹. Безумовно, що Шевченкові довелося «одчитуватись» за богохульство перед III відділом. Це ще більше повинно було розлютувати поета, зіпсувати його спокій на довгий час. Коли ми проглянемо редакцію «Марії» і порівняємо її з другою або з текстом книжки «Б»⁵² – одразу кинеться в вічі різниця в тоні, окремих виразах, уривках поміж двома редакціями поеми: гострі, іноді грубоваті місця в першій редакції, повна їх відсутність в другій і в книжці «Б». Очевидно, поет писав першу редакцію в тяжкому становищі духа, під впливом споминів про Табачникова та III відділ. З цього боку, дуже характерний перший вступ до поеми «Марія» в чернетках (I ред.). Для мене немає сумніву, що «Во Іудеї во дні они» – не окрема поезія, а лише перший вступ до «Марії», власне, до її першої редакції. Помітити це можна з самого змісту вірша і зовнішнього розгляду його в рукопису. Це вже потім Шевченко уривок «Во Іудеї во дні они» вписав до книжки «Б» як окремий вірш, написавши до «Марії» новий вступ «Все упованіє моє» і т. д... Наведемо перший вступ до поеми так, як його записано в чернетках (I ред.):

*Во Іудеї водни они
Во время Ирода царя;
Кругом Сіона й на Сіони
Романськи п'яни легіони
(Перше було «Римлянськи...»)*

⁵⁰ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Т. II. – Л. : З друк. НТШ; Під зарядом К. Беднарського, 1901. – С. 281.

⁵¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Т. II. – Л. : З друк. НТШ; Під зарядом К. Беднарського, 1901. – С. 303*.

⁵² Т. зв. «Більша» книжка, що містить переписані поезії 1846–1850 років з «Малої книжки» та новостворені вірші та поеми. Хронологічні межі «Більшої» книжки – 21 лютого 1858 – 5 грудня 1860.

Паскудыли. А у царя, (Перше було «Паскудылись...»)
 У Ирода таки самого.
 И у порогу й за порогом
 Стояли ликтори. А царь
 Самодержавный Государь (перше було: «Ерусалимскій Господарь!»)
 Лызав у ликтора халяву
 Шоб той йому на те на се
 Хоч пив динарія позичив
 А той кишенею трясе (Перше було «...калиткою...», потім... «саковкою»...)
 Выймае гроши и не личить
 Ныначе старцеви дае
 И пьяный Ирод знову пье.
 Аж ось, не в самом Назарети
 А у якомусь у вертепи
 Марія сына привела (Перше було: «Покрытка...»)
 И в вифліем з малым пишла. (Перше було: «...з байстриам...»)
 Бижить почтарь из Вифліема,
 И каже, – Царю! Так! и так!
 Бурьян! и кукиль! и будяк
 Рoste в пшеници
 Кляте племя Давидове у нас зійшло!
 Зотны поки не пиросло –
 Так що ж! – Промовив Ирод пьяный
 По всему царству постенать
 Малых – дитей. А то погане
 Не датымуть и царювать. – (Перше було: «И недадуть до царювать».)
 Почтарь ни в року був пиdpiлый
 Отдав Сенатови приказ
 Шоб тилько в Вифліеми били
 Малых дитей...
 Спасы ты нас
 Младенче праведный велький (Перше було: «Байстриоче...»)
 Ще од пьянишого владыки! (Перше було: «Од тверезійшого...»)
 Тебе од пьяного спасла (Перше було: «...од Ирода...»)
 Твоя преправедная маты.
 А де нам тую матир взяты. (Перше було: «А де нам матир таку взяты»)
 Мы сердцем голи до гола!
 Рабы з кокардами на лоби!
 Лакеи в золотій оздоби!
 Онуча, смитьтя з помела (Перше було: «Дрибнота...»)
 Его Величества тай годи!
 Велькомученыче сыну! (в рукоп. рядок закреслено).
 И единая дитина – (в рукоп. рядок закреслено).
 Байстриоче праведный! Прости
 Мене неправедного. Ныни –
 Сегодня маю я клясты (Перше було: «проклясты»).

***** Шешменів Свім *****

*Моих мучителей. А ты. (Замість «моих» зверху було написано, а потім закреслено: «твоих». Рядок в рукопису закреслено).
Благословенная в женах | (в рук. ці рядки
Пренепорочна | закреслено).
Байстрюче праведный!
дитино!
И единая дитино! 53*

«Сегодня маю я клясты Моих мучителей...»⁵⁴. Хиба це не підтвердження тому, що першу редакцію «Марії» Шевченко писав в тяжкому, розлютованому настрої, згадуючи «мучителей» черкаських, київських і петербурзьких!

*Покрытка сына привела
И в вифліем з байстрям пишла.*

Або:

*Спасы ты нас
Байстрюче праведный великій.
Або таке з тексту першої редакції «Марії»:
Поки Эдем твій тихій
Не підпалював Егова!
Сердитий Іудейській Зевс.*

А це хиба не докази для рапорту Табачникова та думок Драгоманова? Досить пригадати «Щоденник», відповідні місця останніх віршів з «Кобзаря» та згадати спомини Мікешина, Полонського, Дем'янова про те, як Шевченко, підпивши, іноді вживав (навіть прилюдно за столом!) такі вирази, яких в літературі не заведено друкувати. Але настрої у Шевченка легко змінювався... Поет мав характерну рису, це, так би мовити, «непостоянство сердца». (Надто цікаві спостереження з цього боку дають спомини кн. Репніної, надруковані Гершензоном в «Русских Пропилеях» за 1916 р. ч. II). Шевченко перероблює першу редакцію «Марії», в другій редакції та книжці «Б» ми не знайдемо тих гострих виразів, які наведено раніш. Власне, в межирицькому інциденті відіграло велику роль оте «серце» поета, його завзятість, запал до диспутів і, звичайно, «мочемордів» Шевченка. Поема «Марія» – це не пародія на Євангелію, навіть і не Пушкінська «Гавриліада», а останній його «а к а ф и с т-псалом» жінці-матері. Як висловився К. Чуковський, Шевченко де в чому, правда, відступав од канонічних євангельських текстів, і «тайну непорочного зачаття» передав в поемі цілком в реальному дусі.

Коли чутки про богохульство поета поширились на Київщині, Варфоломей Шевченко просив Тараса написати «молитву або оду»⁵⁵ та й надрукувати у всіх журналах, «бо я, додав Варфоломей, щодня божого чую таке про тебе... Щоб тебе люде не цурались – потурай їм брате»⁵⁶. Шевченко на це відповів: «Брехня

⁵³ «Во Іудеї во дні они...» // ПЗТ : У 12 т. – Т. 2. – С. 507. Всі варіанти чорнового автографа, наведені М. Новицьким, збігаються із текстом, поданим у ПЗТ.

⁵⁴ Там само. У ПЗТ : У 12 т. подано «Сьогодні маю я клясти Твоїх мучителей».

⁵⁵ Лист В. Г. Шевченка до Т. Г. Шевченка після 23 березня 1860 р. // Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. – С. 147.

⁵⁶ Там само.

цьому; я тільки (не фарисей), не ідолопоклонник такий, як оті християне, сіпаки, брехуни. Собака погавка, а вітер рознесе»⁵⁷.

Мих. Новицький

ХРОНОЛОГІЧНА КАНВА ДО ІСТОРІЇ ШЕВЧЕНКОВОГО АРЕШТУ

5 травня. Шевченко подає заяву до Правління Академії з проханням видати йому білет («вид») на 5-місячну подорож у губернії – Київську, Чернігівську і Полтавську «для поправлення здоров'я и рисования этюдов с натуры»⁵⁸.

? травня. Віце-президент Академії граф Толстой не маючи змоги задовольнити прохання Шевченка «сам собою» звертається за дозволом до графа Адлерберга («Министр Императорского Двора»)⁵⁹.

20 травня. Граф Адлерберг запитує офіційним листом князя Долгорукова (начальник III відділу), «полагает ли он возможным»⁶⁰ задовольнити прохання Шевченка.

20 травня. Лист графа Толстого до Е. І. Мюссара⁶¹ з проханням повідомити його про вирішення Шевченкової справи Президентом Академії (Вел. кн. Марія Миколаївна).

? травня. Відповідь Мюссара графу Толстому: «Президент Великая Княгиня Мария Павловна⁶² (sic!) изволила изъявить на то свое согласие»⁶³.

23 травня. Резолюція кн. Долгорукова на офіційному папері гр. Адлерберга. («Уведомить, что препятствия нет, а между тем о наблюдении за Шевченкою предварить местное жандармское начальство»⁶⁴).

23 травня. Відповідь кн. Долгорукова графу Адлербергові. («...к удовлетворению просьбы художника Шевченко – яс своей стороны препятствия не встречаю»⁶⁵).

23 травня. Третій відділ шле місцевій владі на Україну секретні папери з наказом стежити за художником Шевченко. (Підполков. Корпуса Жандармів Грибовському – в Київ. губ.; Полковнику Корпуса Жандармів Шульговському – в Черніг. губ.; Підполковнику Корпуса Жандармів Лаптьову – в Полтав. губ.).

23 травня. Адлерберг повідомляє графа Толстого, що художнику Шевченкові дозволено виїхати на Україну. (В кінці документа приписано: «К сведению:

⁵⁷ Лист Т. Г. Шевченка до В. Г. Шевченка від 23 березня 1860 р. // ПЗТ : У 12 т. – Т. 6. – С. 196. Відмінності тільки правописні: християне – Християне.

⁵⁸ Заява Т. Г. Шевченка до Академії мистецтв про видачу йому посвідчення для подорожі на Україну від 5 травня 1859 р. – С. 313. – № 513.

⁵⁹ П. Жур вважав, що це могло відбутися 6 травня // Труды і дні Кобзаря. – К. : Дніпро, 2003. – С. 358. (Далі вказуємо лише сторінку книжки).

⁶⁰ Лист виконуючого обов'язки міністра імператорського двору О. В. Адлерберга до начальника III відділу В. А. Долгорукова про клопотання Т. Г. Шевченка щодо подорожі на Україну від 20 травня 1859 р. – С. 316. – № 520.

⁶¹ Мюссар Е. І. – секретар герцога М. Лейхтенберзького і Вел. Кн. Марії Миколаївни.

⁶² Йдеться про доньку Миколи I, імператрицю Марію Миколаївну (1819–1876).

⁶³ У виданні «Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861» (К., 1982) відповідь Е. І. Мюссара графу Ф. П. Толстому відсутня, натомість текст цієї записки наведений у документі «Лист канцелярії Академії мистецтв петербурзькому обер-поліцеймейстерові П. А. Шувалову про дозвіл Т. Г. Шевченкові виїхати на Україну» від 24 травня 1859 р. – С. 318. – № 523.

⁶⁴ Лист виконуючого обов'язки міністра імператорського двору О. В. Адлерберга до начальника III відділу В. А. Долгорукова про клопотання Т. Г. Шевченка щодо подорожі на Україну від 20 травня 1859 р. – С. 316. – № 520.

⁶⁵ Повідомлення начальника III відділу В. А. Долгорукова в. о. міністра імператорського двору О. В. Адлербергу про дозвіл Т. Г. Шевченкові виїхати в подорож на Україну від 23 травня 1859 р. – С. 317. – № 522.

Тарас Шевченко отримав уже квиток на поїзд від Г. С.-Петербурзького Обер-Полицеймейстера»⁶⁶).

Кінець травня. Шевченко рушив з Петербургу на Україну.

6 червня. Лихвин, Лебединського повіту. Шевченко власноручно записав на спомин Н. А. Хрущовій вірш: «Садок вишневий коло хати»⁶⁷.

7 червня. Лихвин. У Шевченків альбом («Книжка Б») чужою рукою записано пісню: «Ой по горі ромен цвіте».

9 червня. Новь-хутор Хрущова біля Лихвина. Шевченко подарував О. М. Заліському власний офорт з картини Соколова «Приятелі»⁶⁸.

10 червня. Пирятин. Шевченко написав вірш: «Ой маю, маю я оченята».

? червня. Переяслав. Шевченко у Козачковського (пробув добу)⁶⁹.

19 червня. Михайлова Гора. Шевченко намалював портрет М. О. Максимовича. (У Максимовичів Шевченко прожив з тиждень. Ч[алий]).

22 червня. Михайлова Гора. Шевченко змалював портрет М. В. Максимович.

Кінець червня. Городище Черкаського повіту. Шевченко гостює у Семеренка, Яхненка і Хропаля. (Чалий про перебування Шевченка у Городищі пише⁷⁰, що поет був там двічі: перший раз – наприкінці червня, всього декілька годин⁷¹; удруге – «спустя несколько дней» (sic!) прожив у Городищі три дні. Пояснення Шевченка від 6 серпня Андрієвському примушує нас внести до звістки Чалого поправку. Коли Шевченко дійсно гостював на заводі Семеренка троє суток, то це було хіба за першого приїзду поета, цебто у кінці червня).

28 червня. «В Корсуні в воскресеньє...». Варфоломей записав Шевченкові в альбом («художній») пісню: «Ой ви галочки чорноперочки».

28, 29, 30 червня. Кирилівка, Моринці. Шевченко гостює у своїх родичів і знайомих.

1–9 липня. Шевченко живе в Корсуні у Варфоломея.

5 липня. Шевченко був у Межиричах.

7 липня. Ісправник Табачников, проїздом через Межиричи, довідався від сторонніх людей, що Шевченко має намір купити собі для селитьби ґрунт, біля села Пекарів.

9 липня. Начальник Київської губернії Гессе повідомив князя Васильчикова, що він одержав донесення від Канівського ісправника про перебування Шевченка в Корсуні у Варфоломея.

10 липня. Богословський диспут Шевченка з Козловським. Богохульство поета.

10 липня. Межиричи. Лист Шевченка до М. М. Лазаревського.

11 липня. Городище. Шевченко гостює у Семеренка, Яхненка і Хропаля.

11 липня. Васильчиков одержав повідомлення Гессе (див. вище 9 липня).

⁶⁶ У виданні «Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861» (К., 1982) текст цієї записки наведений у документі «Лист в. о. міністра імператорського двору О. В. Адлерберга до віце-президента Академії мистецтв Г. Г. Гагаріна про дозвіл Т. Г. Шевченкові виїхати на Україну» від 28 травня 1859 р. – С. 319. – № 525.

⁶⁷ Інформація у праці П. Жура «Труди і дні Кобзаря» (К., 2003) відсутня.

⁶⁸ П. Жур вважав, що офорт «Приятелі» було подаровано 6 червня. – С. 363.

⁶⁹ П. Жур зазначив, що у домі А. О. Козачковського поет зупинився 12 червня. – С. 364.

⁷⁰ Чалый М. Посещение Шевченком сахарного завода Яхненка и Симиренка // Киевская Старина. – 1889. – II. – С. 459–464*.

⁷¹ П. Жур, посилаючись на М. Чалого, вважав, що Т. Шевченко зупинився у Городищі на кілька годин. – С. 366–367.

11 липня. Канцелярія Київського військового генерал-губернатора розпочала «діло» про секретний догляд за художником Шевченко.

11–12 липня. Перебування Шевченка в Корсуні та Кирилівці.

12 липня. Дізнання місцевої влади (пристав Добржанський) у Межиричах про «богохульство» Шевченка.

13 липня. Межиричи. Лист Шевченка до Варфоломея.

13 липня. Арешт Шевченка.

14 липня. Шевченко у Мошнах. Зустріч поета з Табачниковим. Слідство. Допити.

15 липня. Рапорт Табачникова про межирицький інцидент князю Васильчикову.

18 липня. Канцелярія Київського військового генерал-губернатора повідомляла III відділ про межирицький інцидент. (Перша й друга редакція документів. До III відділу їх не було надіслано).

18 липня. Васильчиков прохає віце-губернатора Селецького дати розпорядження владі вислати Шевченка з Черкаського повіту до Київа.

18 липня. Шевченка з Мошен перевезено до Черкасів.

20 липня. Черкаси. Шевченко написав вірш: «Минаючи убогі села».

21 липня. Черкаси. Шевченко написав вірш: «Колись дурною головою».

22 липня. Мошни. Лист Шевченка до М. О. Максимовича.

26 липня. Мошни. Лист Шевченка до М. В. Максимович.

27 липня. Зеленька⁷², Київ. губ. Шевченко записав до альбому (художнього) народню пісню: «Ой п'яна я, п'яна».

28–29 липня. Шевченка привезено з Черкаського повіту до Київа.

31 липня. Васильчиков дає наказ старшому поліцеймейстерові залишити Шевченка у Київі під доглядом поліції.

31 липня. Васильчиков доручав Марку Андрієському допросити Шевченка про межирицький інцидент.

31 липня. Київському старшому поліцеймейстерові доручено привести Шевченка на допит до Марка Андрієвського. (Розпорядження це було потім відмінено).

8 серпня. Рапорт Марка Андрієвського кн. Васильчикову.

8 серпня. Віце-губернатор Селецький запитує Васильчикова про дозвіл Шевченкові повернутись до Петербургу.

10 серпня. Васильчиков одержав запитання Селецького.

11 серпня. Васильчиков повідомляє Селецького про дозвіл Шевченкові виїхати з Київа.

14 серпня. Шевченко вирушив з Київа до Петербургу⁷³.

До статті «Арешт Шевченка в 1859 р.» М. Новицький, крім хронології, підготував та подав тексти сімнадцяти документів, які були розшукані шевченкознавцем у архіві Департаменту поліції та Архіві київського військового подільського і волинського генерал-губернатора і висвітлювали період життя Т. Шевченка з 23 травня до 25 серпня 1859 р. Шістнадцять із них, крім свідчень Т. Шевченка від 6 серпня, даних М. Андрієвському, були вперше опубліковані повністю⁷⁴. Це такі, як:

⁷² с. Зеленьки, нині Миронівського району Київської області.

⁷³ П. Жур вважав, що Т. Шевченко виїхав із Києва не 14, а 13 серпня. – С. 378.

⁷⁴ Матеріали да статті «Арешт Шевченка» // Шевченківський збірник. – К., 1924. – С. 140–148.

1. Лист таємного радника III відділу М. Попова від 23 травня 1859 р. про стеження за Т. Шевченком відділам жандармерії Київської губернії (київському губернському жандармському штаб-офіцеру, підполковнику Л. Грибовському), Чернігівської губернії (полковнику корпусу жандармів Шульговському), Полтавської губернії (полковнику корпусу жандармів Я. Лаптеву);
2. Повідомлення київського цивільного губернатора П. Гессе від 9 липня 1859 р. київському, волинському і подільському генерал-губернатору І. Васильчикову про прибуття Т. Шевченка в Корсунь і встановлення за ним нагляду;
3. Рапорт черкаського земського справника В. Табачникова від 15 липня 1859 р. І. Васильчикову про богохульство Т. Шевченка;
4. Наказ Третього відділу від 18 липня 1859 р. в. о. київського цивільного губернатора П. Селецькому про відправлення Т. Шевченка в Петербург;
5. Наказ Третього відділу від 18 липня 1859 р. П. Селецькому про час прибуття Т. Шевченка в Київ;
6. Рапорт штаб-офіцера корпусу жандармів по Київській губернії Л. Грибовського від 26 липня 1859 р. начальникові III відділу В. Долгорукову про богохульство Т. Шевченка;
7. Наказ [І. Васильчикова] від 31 липня 1859 р. в. о. київського старшого поліцеймейстера [особа невідома] про зупинку Т. Шевченка в Києві під наглядом поліції;
8. Рапорт в. о. київського старшого поліцеймейстера [особа невідома] від 31 липня 1859 р. чиновнику особливих доручень М. Андрієвському про богохульство Т. Шевченка та наказ його допитати;
9. Рапорт П. Селецького В. Долгорукову про розпорядження вислати Т. Шевченка в Петербург (липень 1859 р.);
10. Рапорт П. Селецького В. Долгорукову про розпорядження затримати Т. Шевченка в Києві з подальшою метою відправити в Петербург (липень 1859 р.);
11. Наказ [І. Васильчикова] в. о. київського старшого поліцеймейстера про супровід Т. Шевченка до М. Андрієвського (орієнтовна дата 1–8 серпня 1859 р.);
12. Наказ Третього відділу від 7 серпня 1859 р. до Л. Грибовського з проханням повідомити свідчення Т. Шевченка після арешту;
13. Рапорт М. Андрієвського від 8 серпня 1859 р. до київського, волинського і подільського генерал-губернатора І. Васильчикова про свідчення Т. Шевченка;
14. Звернення в. о. губернатора П. Селецького від 8 серпня 1859 р. до І. Васильчикова про прохання Т. Шевченка дозволити виїзд в Петербург та резолюція І. Васильчикова із дозволом;
15. Розпорядження в. о. київського цивільного губернатора П. Селецького від 11 серпня 1859 р. про дозвіл Т. Шевченку повернутися в Петербург).
16. Рапорт І. Васильчикова від 15 серпня 1859 р. В. Долгорукову про інцидент із Т. Шевченком.

